

denkers*

Martha Nussbaum

Filosofie als activisme

Ronald Tinnevelt en
Yvonne Denier, red.

Klement | Pelckmans

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl
www.pelckmans.be

© 2015 Uitgeverij Klement, Zoetermeer
Alle rechten voorbehouden.

Boekverzorging: Prezns, Marco Bolsenbroek

ISBN 978 90 8687 136 0 (Nederland)
ISBN 978 90 289 7769 3 (België)
NUR 730
D/2015/0055/108

Inhoud

Lijst van gebruikte afkortingen	9
Martha Nussbaum als ‘advocate voor de menselijkheid’	
Inleidende beschouwingen	11
<i>Ronald Tinnevelt en Yvonne Denier</i>	
1. Vastberaden eigenzinnigheid en publieke verantwoordelijkheid	11
2. Kwetsbaarheid, toeval en een goed menselijk leven	14
3. Emoties als onderdeel van de ethiek	17
4. De morele en politieke waarde van de roman	22
5. Opvoeding tot menselijkheid en wereldburgerschap	26
6. Wat heeft filosofie met de wereld te maken?	30
7. Rechtvaardigheid: van sociale primaire goederen naar <i>capabilities</i>	32
8. Menselijk welzijn en rechtvaardigheid: Sen en Nussbaum ..	37
9. Vier veronachtzaamde rechtvaardigheidsproblemen	39
10. Religieuze tolerantie en de angst voor de islam	42
11. Over het boek	44
Literatuur	46
HOOFDSTUK 1	
Bildung en burgerschap	
Nussbaums pleidooi voor een brede humanistische vorming ...	49
<i>Joep Dohmen en Iris Hartog</i>	
Inleiding	49
1. De roep om brede vorming	49
2. Bildung	51
3. De noodzaak van brede vorming	53
4. Socratische pedagogiek in het onderwijs	56
5. Vorming van (wereld)burgerschap in het onderwijs	59
6. Brede vorming met behulp van verbeelding	62
7. Omgaan met meervoudige kwetsbaarheid	64

8. Waarde en tekortkomingen van Nussbaums oproep tot een brede morele vorming	68
9. Morele vorming en moreel actorschap	71
Literatuur	73
HOOFDSTUK 2	
Lezen voor het leven	75
<i>Thomas Nys</i>	
Inleiding	75
1. Het belang van literatuur: een korte aanloop	76
2. Lezen voor het leven: Nussbaums stelling en methode	79
3. Mr. Gradgrind en Mrs. Newsome	80
4. Perceptie en verbeelding	85
5. Emoties en liefde	89
6. Compassie en burgerschap	91
7. Conclusie en evaluatie	93
Literatuur	94
HOOFDSTUK 3	
‘Niet alle emoties zijn gelijk’	
Compassie, schaamte, walging en het cognitivisme van Martha Nussbaum	
	96
<i>Mariëtte Willemsen</i>	
Inleiding	96
1. Cognitief-evaluatieve emotietheorie	97
2. De cognitieve structuur van compassie	102
3. Traditionele bezwaren tegen compassie	107
4. Schaamte en walging	110
5. Besluit	113
Literatuur	114
HOOFDSTUK 4	
Vrijheid als begrensde kwetsbaarheid	
Nussbaums theorie van sociale rechtvaardigheid	
	116
<i>Iris van Domselaar</i>	
Inleiding	116
1. De mens als kwetsbaar en toch vrij: de invloed van de Griekse (tragedie)dichters	117
2. Van aristotelische deugden naar <i>capabilities</i>	119
3. Nussbaums theorie van het goede leven als theorie van sociale rechtvaardigheid	123

4. Nut, hulpgoederen of <i>capabilities</i> ?	125
5. Respect, verantwoordelijkheid en tragedie	128
6. Conclusie	131
Literatuur	132

HOOFDSTUK 5

‘Who Cares?’

Nussbaums visie op rechtvaardige gezondheidszorg	134
<i>Yvonne Denier</i>	
Inleiding: Over Jamie, Sessa, Arthur en vele anderen... ..	134
1. Wat is gezondheidszorg precies?	136
2. Gezondheidszorg en Nussbaums <i>capability</i> -benadering... ..	138
3. Focus op de derde pijler: invaliditeit en het sociaal contract .	142
4. De beperkingen van de Rawlsiaanse contracttheorie	143
5. ‘Care’ als vrijblijvende liefdadigheid?	145
6. Naar een zorgvisie op basis van menselijke vermogens	148
7. Rijke en complexe reciprociteit	150
8. Besluit: zijn er grenzen aan Nussbaums rechtvaardige gezondheidszorg?	152
Literatuur	154

HOOFDSTUK 6

Gelijke gewetensvrijheid voor iedereen

Nussbaum over levensbeschouwing en nieuwe religieuze

intolerantie	156
<i>Patrick Loobuyck</i>	
Inleiding: twee existentiële ervaringen	156
1. Nussbaums politiek liberalisme.	157
2. Een verdediging van de Amerikaanse traditie.	161
3. Verschil met de Europese traditie	164
4. Boerkaverbod	165
5. Angst en (nieuwe) intolerantie	168
6. De Verenigde Staten superieur aan Europa?	170
7. De les van Nussbaum	174
Literatuur	174

HOOFDSTUK 7

'Maak armoede geschiedenis'

Nussbaum over mondiale rechtvaardigheid	177
<i>Ronald Tinnevelt</i>	
Inleiding	177
1. Heeft armoede meerdere gezichten?	179
2. Armoede als 'capability-falen'	180
3. Armoede in rijke en arme landen	182
4. Waarom een maatschappelijk kwaad?	184
5. Armoedebestrijding als plicht	187
6. Wie heeft de plicht om armoede te bestrijden?	191
7. Kosmopolitisme en egalitarisme	194
8. Mededogen, solidariteit en liefde voor rechtvaardigheid. ...	197
9. Concluderende opmerkingen	201
Literatuur	201

HOOFDSTUK 8

Nussbaum over dierenrechten	204
<i>Marcus Düwell</i>	
Inleiding	204
1. Het probleem van de dierenethiek en verwachtingen van een dierenethische theorie	205
2. Nussbaums versie van de <i>capability</i> -benadering	207
3. Nussbaums centrale idee over dierenrechten	211
4. Is Nussbaums theorie van verplichtingen jegens dieren plausibel?	213
5. Perspectieven	217
Literatuur	220
Over de auteurs	222

Lijst van gebruikte afkortingen

- CC** Creating Capabilities. The human development approach (2011). *Mogelijkheden scheppen. Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling* (2011)
- CH** Cultivating Humanity. A classical defense of reform in liberal education (1997)
- CW** The Clash Within. Democracy, religious violence, and India's future (2007)
- FLoC** For Love of Country? (1998)
- FoG** The Fragility of Goodness. Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy (1986). *De breekbaarheid van het goede. Geluk en ethiek in de Griekse filosofie en literatuur* (2006)
- FoJ** Frontiers of Justice. Disability, nationality, species membership (2006). *Grensgebieden van het recht. Over sociale rechtvaardigheid* (2006)
- HfH** Hiding from Humanity. Disgust, shame, and the law (2004)
- LK** Love's Knowledge. Essays on philosophy and literature (1990)
- LoC** Liberty of Conscience. In defence of America's tradition of religious equality (2008)
- NfP** Not for Profit. Why democracy needs the humanities (2010). *Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft* (2011)
- NRI** The New Religious Intolerance. Overcoming the politics of fear in an anxious age (2012). *De nieuwe religieuze intolerantie. Een uitweg uit de politiek van de angst* (2013)
- PE** Political Emotions. Why love matters for justice (2013). *Politieke emoties. Waarom een samenleving niet zonder liefde kan* (2014)
- PJ** Poetic Justice. The literary imagination and public life (1995)
- SSJ** Sex and Social Justice (1998)
- TD** The Therapy of Desire. Theory and practice in Hellenistic ethics (1994)
- UoT** Upheavals of Thought. The intelligence of emotions (2001). *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties* (2011)

WHD Women and Human Development. The capabilities approach (2000)

Waar mogelijk en relevant is in de voetnoten gewerkt met een verwijzing naar het Engelse origineel en de Nederlandse vertaling. De Engelse paginering staat tussen ronde haakjes, de Nederlandse tussen vierkante haakjes – bijvoorbeeld: **CC** (28[51]) of **FoJ** (38[46]). **CC** (28[51]) betekent dus: pagina 28 van *Creating Capabilities* en pagina 51 van *Mogelijkheden scheppen*.

Martha Nussbaum als ‘advocate voor de menselijkheid’

Inleidende beschouwingen

Ronald Tinnevelt en Yvonne Denier

‘Bij elk idee of standpunt dat je naar voren schuift moet je altijd ook de volgende vraag stellen: Hoe zou de wereld eruit zien, indien we dit idee ook feitelijk zouden realiseren? Zou het de fundamenteën leggen voor een rechtvaardiger wereld?’ (Martha Nussbaum, in gesprek met *The New York Times Magazine*, 21 november 1999)

1. Vastberaden eigenzinnigheid en publieke verantwoordelijkheid

Martha Craven Nussbaum is een van de meest prominente en uitgesproken vrouwelijke denkers op dit moment. Of het nu over emoties, onderwijs, religie, recht of economie gaat, steeds is zij in staat om belangwekkende theoretische inzichten te ontwikkelen en deze te combineren met uiterst relevante praktische beschouwingen. Ze heeft meer dan veertig eredoctoraten op haar naam staan en talloze prijzen gekregen. In Nederland worden bijna al haar boeken vrijwel direct na verschijnen vertaald en oefenen haar lezingen een grote aantrekkingskracht uit op zowel het academische als het brede publiek.

Toch heeft haar status als invloedrijke denker en publiek intellectueel niet alleen te maken met haar nauwkeurige en vaak hoogst originele analyse van complexe filosofische problemen. Voor een belangrijk deel heeft haar bekendheid ook te maken met het brede scala aan onderwerpen waarover ze publiceert, met haar schrijfstijl en vooral met haar vastberadenheid om filosofie relevant te maken voor de wereld. Zo zijn veel van haar latere boeken niet voor een louter academisch publiek geschreven en is haar taal doorspekt van voorbeelden uit de literatuur, de poëzie, de actualiteit en uit haar eigen leven (van het overlijden van haar moeder, haar voorliefde voor opera, het Franse toneelstuk dat ze

tijdens haar jeugdijaren over Robespierre schreef, tot haar acteerwerk en collectie olifantjes).¹

Vastberaden eigenzinnigheid is een kenmerk dat haar typeert, zowel in de filosofie als in haar eigen leven.² Geboren in New York in 1947 groeit ze op als dochter van een advocaat in een conservatief gezin, in de elitaire beslotenheid van de hoge protestantse aristocratie (door Nussbaum getypeerd als de 'WASP social elite'). Haar vader had een hekel aan joden en zwarte Amerikanen en haar moeder was een alcoholiste. Als kind begrijpt ze niet waarom ze geen zwarte speelkameraadjes mag uitnodigen, en zeer tegen de zin van haar vader doet ze dit toch. Ook trouwt ze later met de Jood Alan Nussbaum en bekeert ze zich, ondanks het onbegrip van haar omgeving, tot het jodendom, dat haar aanspreekt omwille van de zin voor gemeenschap. Ze houdt niet van in-crowd-mentaliteit en elitair groepsdenken, omdat het je perspectief al te zeer verengt. Kortom, ze is niet bang om grenzen en taboes te doorbreken, en dat zien we ook terug in haar filosofische werken.

Martha Nussbaum is een multidisciplinair denker, een denker voorbij grenzen, die in haar werk een bijzondere combinatie maakt van filosofie, ethiek, recht, antropologie, psychologie en literatuur. Hierdoor beslaat ze inhoudelijk met haar denken een zeer breed spectrum aan fundamenteel-menselijke thema's (denk aan liefde, vriendschap, seksualiteit, geloof of ziekte), pakt ze prangende actuele vragen omtrent hedendaagse problemen effectief aan (zoals armoede, vrouwenemancipatie, angst voor de islam of de plaats van emoties in het strafrecht), en probeert ze op een universele manier te redeneren zonder het unieke karakter van particuliere contexten uit het oog te verliezen.

Ook in de praktijk kan men haar moeilijk een theoretisch 'salonfilosofe' noemen. Naast haar academisch werk, een niet aflatende stroom van omvangrijke boeken en artikels, is ze onmiskenbaar een toonaangevende stem in het publieke debat. Met een nadrukkelijke aanwezigheid neemt ze deel aan debatten op de televisie, schrijft ze opiniestukken voor gezaghebbende Amerikaanse kranten, treedt ze als expert op in rechtszaken, adviseert ze internationale organen inzake ontwikkelingsprogramma's en onderneemt ze regelmatig studiereizen naar India om zich daar concreet te verdiepen in de problematiek van armoede en vrouwenrechten. Kortom, als wetenschapper neemt ze tegelijk ook de taak van maatschappelijke dienstverlening zeer serieus. Filosofie mag voor haar niet te analytisch, theoretisch of abstract zijn. Integendeel,

---

1 Zie bijvoorbeeld Boynton (1999) of het interview in *The Guardian* van oktober 2007: <http://www.theguardian.com/the-guardian/2007/oct/27/weekend7.weekend>.

2 Aerts (2007).

hoewel wijsgerige analyses rigoureuus, wetenschappelijk en degelijk moeten zijn, heeft de wijsgeer (vooral de praktische filosoof) tegelijkertijd een uitgesproken publieke verantwoordelijkheid in het opnemen van maatschappelijke vraagstukken en het blijven stellen van de aloude vragen omtrent rechtvaardigheid en het goede leven. In al wat ze doet, is ze vastbesloten om de filosofie relevant te maken voor de maatschappelijke realiteit. Kortom, filosofie is een vorm van activisme en filosofen moeten *lawyers for humanity* zijn, advocaten voor de menselijkheid.³

Dit weerspiegelt zich ook in haar colleges en werk aan de universiteit. Martha Nussbaum studeerde theaterwetenschappen en klassieke talen aan New York University en filosofie aan Harvard University. In de jaren zeventig en begin jaren tachtig doceerde ze wijsbegeerte, klassieke talen en literatuurwetenschap aan de 'Ivy League'-universiteiten van Harvard en Brown. Sinds 1995 is ze verbonden aan de Universiteit van Chicago, waar ze de Ernst Freud Leerstoel in recht en ethiek bekleedt. Met haar colleges beoogt ze de ethische vorming van toekomstige juristen, advocaten, rechters en beleidsmakers. Via discussie en overleg met collega's, waaronder enkele prominente rechters, hoopt ze ook hen tot verdere reflectie over hun visie op rechtvaardigheid aan te zetten. Voor haar is dit een van de meest doelmatige manieren waarop de filosofie het publieke leven, en dus de wereld, ten goede kan veranderen.⁴ Ze herinnert zich levendig het advies dat de bekende Amerikaanse filosoof John Rawls – die door zijn verlegenheid juist niet bekend stond als een publiek intellectueel – haar gaf toen ze aan het eind van de jaren zeventig aan de universiteit van Harvard werkte: 'Weet je, als je met je spreken en schrijven het brede publiek kan bereiken, dan heb je de plicht om dat te doen.'⁵ Streven naar rechtvaardigheid is dus geen vrijblijvende zaak.

Vanzelfsprekend staat Nussbaum met deze opvatting over publieke verantwoordelijkheid niet alleen. De nadruk op de publieke rol van de filosoof – zijn plicht om de politieke praktijk ten goede te veranderen en het goede leven voor iedereen mogelijk te maken – vinden we al in het werk van Aristoteles en in de traditie van de hellenistische ethiek (stoïcisme, epicurisme en scepticisme).⁶ Niet toevallig vormt dit werk – naast dat van John Rawls en in mindere mate Kant – voor Nussbaum

---

3 Boynton (1999).

4 Natuurlijk zal de publieke rol van een logicus een andere zijn dan die van een politiek filosoof.

5 Zie hiervoor het uitgebreide interview met Nussbaum in *The Minnesota Review* (2009, 71/72: 63-86): <http://minnesotareview.dukejournals.org/content/2009/71-72/63.full.pdf+html>.

6 Zie *Therapy of Desire* (1996) en Nussbaum (2000).

een grote inspiratiebron en een belangrijk studieobject. Maar wat is een goed menselijk leven dan? Niet in de zin van 'geluk', maar wel als *eudaimonia*, begrepen als *a flourishing life*, een leven dat bloeit, zich ontwikkelt en ontplooit. En wanneer is een samenleving rechtvaardig? Nussbaums antwoord op deze twee vragen zal de rode draad zijn in onze behandeling van enkele van de kernthema's uit haar werk. Gegeven de zeer grote omvang van het oeuvre van Nussbaum – waaraan bijna ieder jaar een dik boek en vele artikels worden toegevoegd – en het feit dat zij vaak van positie verandert (soms vrij subtiel, op andere momenten met grotere stappen) is het in een inleiding als deze jammer genoeg niet mogelijk een zeer genuanceerd en gedetailleerd betoog te houden. Onze intentie is vooral een algemene schets te geven zodat de lezer zelf het werk van Nussbaum kan oppakken om te zien wat en hoe ze schrijft.

2. Kwetsbaarheid, toeval en een goed menselijk leven

Welke elementen in ons leven zijn bepalend voor menselijk floreren, voor een ethisch geslaagd en ontplooid leven? Deze vraag behoort tot de oudste en belangrijkste binnen de filosofie. Dat betekent meteen ook dat er binnen de wijsgerige traditie een grote diversiteit aan antwoorden te vinden is. In *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy* (1986) bespreekt Nussbaum twee belangrijke antwoorden en verdedigt een versie van het tweede. Ze doet dat op basis van de rol die het toeval – meer specifiek: de 'menselijke afhankelijkheid van het toeval' – speelt bij de kloof tussen wat zij noemt 'een goed mens zijn' en 'erin slagen een goed menselijk leven te leiden'.⁷ Er zijn immers veel zaken (spelingen van het lot) die roet in het eten kunnen gooien bij het streven naar menselijke voortreffelijkheid. Zo kan zelfs een mens die in alles het goede probeert te doen en de juiste keuzes probeert te maken daarin worden 'gehinderd' doordat hij onverwacht zijn baan verliest of uit huis wordt gezet, doordat hij diep wordt gekwetst door de houding van vrienden of geconfronteerd wordt met de moeilijk te dragen pijn van de ongeneeslijke ziekte van een geliefde. Het leven is kwetsbaar en met risico's verbonden, en tragische situaties en keuzes vallen vaak moeilijk uit te sluiten.⁸ Vandaar dat Nussbaum in *The Fragility of Goodness* niet alleen de algemene vraag naar het goede leven

---

7 FoG (xiii[17]).

8 Zie ook de inleiding van Marianne Boenink bij Nussbaums *Wat liefde weet* (1998: 16-17).

stelt, maar ook de meer bijzondere vraag met *hoeveel* toeval wij als mens kunnen en moeten leven.⁹

Om meer te weten over de menselijke afhankelijkheid van het toeval richt Nussbaum haar analyse op de Griekse filosofie en poëtische traditie uit de vijfde en vierde eeuw voor Christus, vooral het werk van Plato, Aristoteles en de tragediedichters zoals Euripides, Sofokles en Aischylos. Het is namelijk in deze periode dat er volgens Nussbaum een felle en belangrijke discussie woedt over de rol die het 'toeval' in de ethiek speelt en dat we twee invloedrijke antwoorden vinden op de vraag naar de samenhang tussen toeval en het goede leven.¹⁰ Volgens het eerste antwoord – dat we niet alleen bij Plato tegenkomen, maar later ook bij Cicero en Kant – heeft een goed menselijk leven te maken met de innerlijke deugd van de mens. Menselijke voortreffelijkheid impliceert een vorm van onkwetsbaarheid en onafhankelijkheid van de 'toevallige spelings van het lot'.¹¹ Het toeval levert ons immers over aan grillige zaken buiten ons waarover wij geen controle hebben en die onze innerlijke gesteldheid aan het wankelen brengen.

Beroemd in deze context is Socrates' uitspraak 'dat een goed mens geen kwaad kan overkomen'.¹² Hiermee bedoelt hij volgens Nussbaum dat lichamelijke gebreken, geweld of de dood van onze naasten geen afbreuk kunnen doen aan de voortreffelijkheid van ons leven zolang de innerlijke deugd maar is veiliggesteld. Cicero verkondigt een aantal eeuwen later dezelfde boodschap. Zo lezen we in *Gesprekken in Tusculum* (Tusculanae Disputationes) het volgende antwoord op de vraag of de wijze ook gelukkig kan zijn wanneer hij gefolterd of gekweld wordt:

Dacht je dat ik bedoelde: te midden van viooltjes en rozen? Of mag Epicurus (...) wel zeggen (...) dat er voor de wijze geen moment is, ook al wordt hij met vuur, met folterwerktuigen en met messen bewerkt, waarop hij niet zou kunnen uitroepen 'Het laat mij allemaal onverschillig' (...)?'¹³

Bijna tweeduizend jaar later, ten slotte, vinden we deze gedachte (in gewijzigde vorm) ook terug bij de filosoof uit Königsberg, Immanuel Kant. De nadruk in zijn moraalfilosofie ligt met name op de goede wil

---

9 FoG (4[53]).

10 FoG (xiii[18]).

11 FoG (3[52]).

12 FoG (xiii-xiv[17-18]).

13 Cicero (1980: 182; 5.72-73).

en de idee van zelfwetgeving – op de verstandelijke beschouwingen van de mens.¹⁴

Voor dit antwoord op de vraag naar het goede leven en de rol van het toeval is veel te zeggen. Als mens zijn we immers een handelend wezen dat in staat is om een levensplan op te stellen en daar zelf invulling aan wil geven. Tegelijkertijd hebben we echter het besef dat onze afhankelijkheid van zaken buiten ons niet noodzakelijk slecht hoeft te zijn en dat er ook een specifieke schoonheid zit in het toevallige en veranderlijke karakter van het leven, in de menselijke kwetsbaarheid en behoefteigheid.¹⁵ Zo stelde de Griekse dichter Pindaros volgens Nussbaum reeds dat de menselijke voortreffelijkheid moet worden beschouwd als iets dat ‘van nature behoefdig is, iets wat in de wereld groeit en niet onkwetsbaar kan worden zonder zijn unieke goedheid te verliezen.’¹⁶ We worden weliswaar uit balans gebracht door het lijden en sterven van mensen die ons nabij zijn – in die zin zijn we overgeleverd aan een zekere mate van passiviteit – maar onze relatie met hen bepaalt tegelijkertijd een groot deel van de waarde van ons leven. Een leven zonder hen zou geen menselijk leven meer zijn.

Tegenover de opvattingen van Socrates, Cicero en Kant – maar vooral ook van Plato – plaatst Nussbaum daarom een alternatieve opvatting van het goede leven en de rol die het toeval daarbij speelt. Voor dit alternatief gaat ze te rade bij de Griekse poëtische traditie en het werk van Aristoteles. De Griekse tragediedichters wezen er immers niet alleen als geen ander op ‘hoe goede mensen ten onder gaan door iets wat hun toevallig overkomt, door gebeurtenissen die ze niet in de hand hebben’, maar ook dat goede mensen soms niet anders kunnen dan tragische keuzes maken.¹⁷ Wie in extreme armoede leeft kan bijvoorbeeld niet tegelijkertijd voor zijn eigen kinderen zorgen en voor alle andere behoeftigen in de buurt. Het goede kent meerdere waarden, aspecten en plichten die niet altijd met elkaar in overeenstemming te brengen zijn.

Ondanks zijn kritiek op de Griekse tragediedichters komen we bij Aristoteles een soortgelijke gedachte tegen. Aristoteles benadrukt dat de menselijke deugd juist afhankelijk is van bepaalde externe voorwaarden voor zijn bestaan en ontwikkeling. Denk aan materiële zaken zoals

---

¹⁴ Dat Kant in dit rijtje voorkomt, is niet vreemd. Volgens Nussbaum (1997a) wortelt Kants politieke werk in wat zij noemt *ancient Stoic cosmopolitanism*.

¹⁵ FoG (3[52]).

¹⁶ FoG (2[51]).

¹⁷ FoG (25[77]).

geld en bezit, of aan immateriële zaken als vriendschap en liefde.¹⁸ Zo kunnen we alleen vrijgevig zijn wanneer er anderen zijn die onze hulp nodig hebben en alleen politieke betrokkenheid tonen wanneer we deel uitmaken van een politieke gemeenschap.

Aristoteles' werk is op dit punt – maar ook op vele andere punten, zoals zijn visie op de methode en de praktische rol van de filosofie – een grote inspiratiebron voor Nussbaum. (Zo was zijn *De Motu Animalium* reeds het studieobject van het proefschrift dat ze in 1975 aan de universiteit van Harvard verdedigde.¹⁹) Nussbaum gebruikt de opvatting van Aristoteles 'dat de mens zowel bekwaam als kwetsbaar is en behoefte heeft aan uiteenlopende activiteiten'²⁰ als een belangrijke basis voor haar theorie van *capabilities* en minimale sociale rechtvaardigheid (waarover later meer). Toch neemt ze niet alle inzichten van Aristoteles over. Op belangrijke punten bekritiseert ze Aristoteles – zoals zijn opvatting over vrouwen, zijn ontbrekend besef van (gelijke) menselijke waardigheid of de gedachte dat politiek slechts één opvatting van het goede leven zou moeten bevorderen²¹ – en vult Nussbaum zijn theorie aan met inzichten van de stoïci en het politiek liberalisme van John Rawls.

3. Emoties als onderdeel van de ethiek

Van de rol van toeval in de ethiek is het maar een kleine stap naar een ander belangrijk onderwerp dat Nussbaum reeds in *The Fragility of Goodness* opneemt en later onder andere in *Therapy of Desire* (1996), *Upheavals of Thought* (2001) en *Political Emotions* (2013) verder uitwerkt: het belang van emoties voor de ethiek, voor een goed leven en een rechtvaardige democratische samenleving. In *The Fragility of Goodness* benadrukt Nussbaum immers dat een onkwetsbaar leven – een leven waarbij we niet gefrustreerd raken door woede of verdriet – geen menselijk leven meer is maar een verarmd leven.²² Een illustratie hiervan vindt Nussbaum in het prachtige pleidooi van de Griekse held Odysseus tegenover de godin Kalypso. Ondanks Kalypso's belofte om

---

¹⁸ FoG (6[57]).

¹⁹ In 1978 verscheen *Aristotle's De Motu Animalium* (Princeton University Press). Dit boek bevat Nussbaums vertaling van de tekst van Aristoteles, kritisch commentaar en enkele verklarende essays. Vgl. ook Nussbaum (2000) voor haar visie op Aristoteles' notie van filosofische politiek.

²⁰ FoG (xx[24]).

²¹ FoG (xx-xxi[23-25]).

²² FoG (xxx[34]).